

Аннотация

Чанышева Г. И. Европейские стандарты права работающих женщин на охрану материнства и законодательство Украины. – Статья.

В статье исследуются стандарты права работающих женщин на охрану материнства, предусмотренные актами Совета Европы и Европейского Союза. Формулируются предложения по имплементации европейских стандартов охраны материнства в национальное трудовое законодательство.

Ключевые слова: право работающих женщин на охрану материнства, европейские стандарты, законодательство Украины.

Summary

Chanysheva G. I. European standards of right of employed women to protection of maternity and the legislation of Ukraine. – Article.

The article examines the standards of the right of employed women to maternity protection provided by acts of the Council of Europe and the European Union. Suggestions regarding implementation of European standards of maternity protection in national labour legislations are formulated.

Key words: right of employed women to maternity protection, European standards, legislation of Ukraine.

УДК 347.1

Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova

ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЇХНЬОГО СПІВВІДНОШЕННЯ З DCFR

Дослідження принципів цивільного права як фундаментальних ідей, згідно з якими здійснюється регулювання відносин у приватноправовій сфері, завжди було важливим, але особливою актуальності набуває в контексті вирішення проблем адаптації вітчизняного цивільного законодавства до права Європейського Союзу (далі – ЄС).

Слід зазначити, що принципи цивільного права України, а також засади цивільного законодавства України були предметом наукових розвідок вітчизняних правознавців. Зокрема, до цих питань зверталися Т.В. Боднар, С.В. Бервено, Н.Ю. Голубева, А.С. Довгерт, Н.С. Кузнецова, К.Г. Некіт, Р.Б. Шишка, автори цієї статті та інші цивілісти. Ґрунтовне монографічне дослідження проблеми було проведене О.В. Басаєм [1, с. 379; 2, с. 234]. Водночас зазначені принципи ще майже не досліджувалися під кутом зору встановлення їхньої співвідносності з положеннями проекту «Принципи, Дефініції та Модельні Правила Європейського приватного права», що зумовлює доцільність звернення до зазначеної проблематики.

Перед тим, як перейти до визначення та характеристики принципів цивільного права України, маємо з'ясувати, що мається на увазі під «принципами права» взагалі.

Із запропонованих у вітчизняній юриспруденції дефініцій принципів права нам найбільше імponує визначення їх як таких відправних ідей його існування, що виражають найважливіші закономірності й підвалини цього типу держави та права, є опорядкованими із сутністю права та становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю й загальною значимістю, відпо-

відають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу. Звідси випливають такі ознаки принципів права, як регулятивність; внутрішня єдність, що простежується в їх системно-структурній внутрішній збалансованості, несуперечності, інтегрованості й водночас диференційованості на певні види; їх об'єктивна обумовленість, тобто їх відповідність характеру суспільних відносин, економічних, політичних, ідеологічних процесів, що відбуваються в суспільстві; матеріалізація їх у праві шляхом безпосереднього формулювання в нормах права (текстуального закріплення) або виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення); їх історичність [3, с. 167].

Ґрунтуючись на такому розумінні сутності категорії «принципи права», можемо попередньо визначити принципи або засади цивільного права як фундаментальні ідеї, згідно з якими здійснюється регулювання відносин, що складають предмет цивільного права. У кожній із таких засад проявляється бачення сутності даних відносин, висуваються ті чи інші вимоги до забезпечення правового становища приватної особи.

Оскільки принципи суб'єктивних цивільних прав не є предметом нашого дослідження, обмежимося далі характеристикою принципів цивільного права в об'єктивному значенні, які є галузевими цивілістичними принципами.

Розглядаючи це питання, маємо враховувати, що визначення галузевих принципів права пов'язано з первісним поділом із метою наукового аналізу та в дидактичних цілях об'єктивного права на приватне та публічне, які є складовими частинами відомої із часів Античності дихотомії. Отже, починаємо з принципів приватного права, якими є такі: 1) принцип автономії (це означає, що суб'єкти вільно здійснюють свої права; не допускається втручання в їх справи або ж протидія їм); 2) принцип добровільності (суб'єкт сам несе відповідальність за виконання своїх обов'язків, відповідає за ними своїм майном, грошима тощо); 3) принцип юридичної рівності (виражається у вільному волевиявленні та його оцінці, що дорівнює іншим); 4) принцип диспозитивності (П.М. Рабінович називає його «принципом цивільного права») [4, с. 128]; 5) принцип координації; 6) принцип загального дозволу; 7) принцип правового захисту приватного інтересу тощо [3, с. 176]. Якщо виходити з поширеної у вітчизняній цивілістиці тези, що приватне та цивільне право є поняттями тотожними [5, с. 198], то наведений вище перелік принципів, очевидно, має стосуватися також і цивільного права України.

Однак позиція вітчизняної цивілістики із цього питання, відображена в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), виглядає дещо інакше. Концепція ЦК України досить послідовно виходить із того, що терміни «цивільне право» («цивільні права») мають вживатися саме стосовно прав, що належать певному суб'єкту, тобто щодо так званих суб'єктивних прав. При цьому стосовно «об'єктивного цивільного права», тобто сукупності норм, які регулюють цивільні відносини, у кодексі використовується термін «цивільне законодавство», а ст. 3 ЦК України називається «Загальні засади цивільного законодавства». Отже, про принципи чого, власне, має йтися: про «принципи цивільного права (об'єктивного)» чи про «принципи цивільного законодавства»? У пошуках відповіді на це питання маємо звернутися до змісту відповідної норми ЦК України.

Як впливає зі ст. 3 ЦК України, принципами цивільного законодавства України визнаються такі засади: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини, що означає забезпечення «суверенітету особистості», поняття якого охоплює можливість індивіда визначати своє місце в суспільстві в системі цивільних відносин за власним розсудом; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом; 3) свобода договорів, яка полягає у визнанні за суб'єктом цивільного права можливості укласти договори (або утримуватися від укладення договорів) і визначати їх зміст на свій розсуд відповідно до досягнутої з контрагентом домовленості; 4) свобода підприємницької діяльності, незабороненої законом, що означає закріплення в законодавчому порядку загального правила про право зайняття підприємницькою діяльністю, а також встановлення юридичних гарантій реалізації цього права; 5) принцип судового захисту цивільного права та інтересу, що ґрунтується передусім на положенні Конституції України, згідно з яким правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції України). Судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод фізичних осіб. Суд не має право відмовити особі в прийнятті позовної заяви або скарги, наприклад, на тій підставі, що його вимоги можуть бути захищені в іншому порядку; 6) вимога справедливості, добросовісності та розумності цивільного законодавства, яка практично виражається у встановленні його нормами рівних умов для участі всіх осіб у цивільних відносинах, закріпленні можливості адекватного захисту порушеного цивільного права або інтересу; поєднання створення норм, спрямованих на забезпечення реалізації цивільного права, із шануванням прав та інтересів інших осіб, моралі суспільства тощо.

Слід підкреслити, що, судячи з формулювань ст. 3 ЦК України, наведений у ній перелік загальних засад цивільного законодавства є вичерпним.

Порівняння принципів приватного права, що згадуються в літературі, і принципів (засад) цивільного законодавства, названих у ст. 3 ЦК України, дозволяє зробити висновок, що спільними можна вважати лише два принципи: принцип автономії (який із певними застереженнями може бути прирівняний до принципу неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини) і принцип правового (у п. 5 ч. 1 ст. 3 ЦК України уточнюється – «судового») захисту приватного інтересу.

Такі істотні розбіжності у визначенні кола та змісту принципів приватного права та засад цивільного законодавства дають підстави для припущення, що або принципи приватного права та принципи цивільного права не співпадають, або «засади цивільного законодавства» й «принципи цивільного права» є за сутністю різними категоріями, або концепція ЦК України із цього питання потребує доопрацювання.

Правильність цього припущення можна перевірити, порівнюючи визначення поняття приватного права та цивільного права України.

Приватне право – це сукупність концепцій, ідей, принципів і норм, що визначають на засадах диспозитивності, юридичної рівності та ініціативи сторін, підстави придбання та порядок реалізації й захисту прав та обов'язків окремих осіб, які не

знаходяться у відносинах влади (підпорядкування стосовно одне одного) та вільно встановлюють собі права й обов'язки у відносинах, що виникають із їх ініціативи.

Цивільне право – це сукупність юридичної доктрини держави, а також правових норм і правил, що стосуються визначення статусу й захисту інтересів фізичних та юридичних осіб, а також соціальних утворень, що виступають як суб'єкти немайнових та майнових (цивільних) відносин, з метою задоволення матеріальних і духовних потреб приватних осіб та захисту їх інтересів.

На перший погляд наведені визначення є подібними, майже тотожними. Проте маємо враховувати, що право приватне та право публічне є абстрактними категоріями, які не мають національної приналежності. Якщо ж йдеться про галузь права, що регулює відносини між приватними особами в певній країні, то точніше вести мову про «цивільне» право, підкреслюючи цим генезис та особливості цієї галузі національного права. При цьому важливою є та обставина, що приватне право може обмежуватися диспозитивним методом правового регулювання, тоді як у цивільно-правовому регулюванні в кожній державі, у тому числі в Україні, мають місце імперативні елементи, наявність яких зумовлена необхідністю захисту публічного інтересу в цивільних відносинах, вимогами дотримання процедурних правил, можливістю застосування державного примусу тощо.

Враховуючи зазначене, можна дійти висновку, що справедливим є, по-перше, припущення про нетотожність понять «принципи приватного права» та «принципи цивільного права» й, по-друге, про нетотожність понять «засади цивільного законодавства» та «принципи цивільного права».

Перший висновок зумовлений тим, що концепт «приватне право» є ширшим, ніж поняття «цивільне право», виступає разом із концептом «публічне право» як наукова абстракція.

Підґрунтям другого висновку є теза, що поняття «цивільне право» може вживатися в декількох значеннях: галузь права, система законодавства, частина науки про право, навчальна дисципліна.

Визначальним поміж них є розуміння цивільного права як галузі права. Тому під час екстраполяції принципів приватного права на національний рівень має йтися про «принципи цивільного права». Принципи цивільного права ґрунтуються на принципах приватного права, але не збігаються з ними повністю, оскільки, як зазначалося, у цивільному праві, на відміну від права приватного, мають місце як диспозитивні, так і імперативні елементи (публічні договори, договірні зобов'язання, спадкування тощо).

Водночас можна виокремлювати, як це зроблено в ЦК України, «принципи (загальні засади) цивільного законодавства». Останні частково співпадають із принципами цивільного права, а частково ні.

Саме такий підхід, на нашу думку, має бути застосованим під час визначення співвідношення принципів приватного права, цивільного права та засад цивільного законодавства.

Такий висновок підтверджується також концепцією створення важливого європейського наукового «Проекту загальної довідкової схеми» (Draft Common Frame of Reference (далі – DCFR) – Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law [6].

Головним, на нашу думку, в ідеї DCFR є відмова від прямого (позитивного) регулювання відносин у приватноправовій сфері. Тому йдеться не про Цивільний кодекс Європи, а саме про «науковий проект».

При цьому важливою є й та обставина, що результат праці груп має довгу, промовисту назву «Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law» – «Принципи, дефініції та модельні правила приватного права ЄС», де на перше місце поставлено «принципи», а решта тексту є визначенням понять і зразками правових рішень стосовно регулювання відносин у галузі приватного права.

Таким чином, ідеться не про створення акта законодавства, а про науково-прикладний проект порівняльно-правового характеру. Це підтверджують й автори DCFR К. фон Бар, Е. Клів та П. Варул, які відзначають, що DCFR має сприяти вивченню та розумінню приватного права в країнах-членах ЄС. Зокрема, він призначений показати, наскільки схожими є одна на одну національні системи приватного права, які можна розглядати як регіональний прояв загальної європейської спадщини. Завданням DCFR є наочно довести факт існування європейського приватного права, згадавши про відносно незначну кількість випадків, у яких різні правопорядки дають різні відповіді на загальні питання. Таким чином, DCFR розглядається як такий документ, що може надати ідеям європейського приватного права нове підґрунтя, що підвищує взаєморозуміння та сприяє колективному обговоренню проблем приватного права в Європі [7, с. 17].

За такої концепції DCFR у тріаді «Принципи, дефініції, модельні правила приватного права ЄС» чільне місце посідають «принципи приватного права ЄС».

Оцінюючи цю категорію під кутом зору проблематики нашого дослідження, маємо відзначити деякі розбіжності її розуміння в українській цивілістиці та використання терміну «принципи» в тексті DCFR.

На відміну від вітчизняних теоретиків права й цивілістів автори DCFR акцентують увагу не на визначенні поняття принципів права, встановленні їхнього кола тощо, а починають із застереження щодо можливості різного використання терміна «принципи». Зокрема, зазначається, що в цьому контексті він використовується як синонім виразу «норми, що не мають юридичної сили закону». Таким чином, можна сказати, що DCFR складається з принципів та визначень. Він дуже близький за своєю природою до інших документів, щодо яких використовується термін «принципи». Разом із цим терміном «принципи» можна описати ті норми, що мають більш загальну юридичну природу, такі як свобода договору чи добросовісність. Із цієї точки зору модельні норми DCFR включають у себе принципи [7, с. 19].

Варто звернути також увагу на розрізнення в DCFR принципів базових та пріоритетних, оскільки саме за допомогою такої диференціації провадиться акцентування уваги на головних напрямках формування концепту приватного права.

Як впливає з тексту DCFR та коментарів його авторів, «базовими» вважаються такі принципи, що мають забезпечити досягнення найбільш загальних цілей DCFR. Як такі пропонуються принципи свободи, безпеки, справедливості та ефективності (з припущенням, що ними охоплюється також принципи договірної лояльності, співробітництва тощо).

Визначення «пріоритетних принципів» DCFR не містить. Можливо, тому що йдеться про терміно-поняття, яке саме вже і є визначенням, а характеристикою його слугує перелік таких принципів (до речі, улюблений прийом давньоримських правознавців, коли замість абстрактних дефініцій – конкретний перелік).

До категорії пріоритетних принципів найбільшого політичного значення віднесені захист прав людини, підтримка солідарності й соціальної відповідальності, збереження культурної та мовної різноманітності, захист і поліпшення добробуту, розвиток внутрішнього ринку [7, с. 21]. Слід відзначити, що, згідно з позицією авторів DCFR, висловленою далі, свобода, безпека, справедливість та ефективність, виконуючи подвійну роль, також виступають як пріоритетні принципи. Таким чином, виходить, що принципи поділяються не на базові та пріоритетні, а на «пріоритетні базові» та «пріоритетні небазові (звичайні)». Такий підхід виглядає надто ускладненим і пояснюється, на нашу думку, тим, що «базові» принципи стосуються договірної сфери і тут вони є пріоритетними, а «пріоритетні звичайні» принципи мають загальний характер, стосуючись різних аспектів буття європейського громадянського суспільства.

Не зупиняючись на характеристиці пріоритетних принципів, лише відзначимо, що «пріоритетним із пріоритетних» можна вважати принцип захисту прав людини, якому присвячується ст. I.-1:102(2) DCFR, яка передбачає, що модельні норми мають тлумачитися в контексті будь-яких застосовних засобів, гарантують права та фундаментальні свободи людини. Цей пріоритетний принцип відображений також і в змісті окремих модельних норм, особливо в нормах про заборону дискримінації, про договірну відповідальність тощо.

Цікавим аспектом також є надання пріоритетності принципу підтримки солідарності й соціальної відповідальності, який, як слушно зазначають автори, зазвичай розглядають як функцію публічного права [7, с. 23]. Проте така позиція пояснюється розширеним тлумаченням принципів лояльності й безпеки договору, що дозволяє залучити у сферу договірної регуляції більш широке коло відносин. Що стосується врахування принципу солідарності в правовідносинах, що виникають унаслідок ведення чужих справ без доручення, то ця ідея була відома в цивілістиці ледь не із часів Стародавнього Риму (хоча з певними застереженнями), потім активно обговорювалася з позаминулого століття, а ще пізніше отримала підтримку навіть у тоталітарних суспільствах на кшталт СРСР [8, с. 65].

Практично важливим є принцип збереження культурної та мовної різноманітності, який є своєрідною відповіддю опонентам євроінтеграції, які страхають втрату національної культурної ідентичності тощо, а також науковцям, які розглядають євроінтеграцію із суто прагматичних позицій створення глобальної конкуренції в системі «ЄС проти США» [9, с. 157].

В останньому випадку позиція авторів DCFR є більш гнучкою. З одного боку, визнається, що в плюралістичному світі, такому як Європа, очевидно, що збереження культурного та мовного розмаїття є умовою самого існування Європейського Співтовариства. При цьому враховується, що там, де людське життя має не тільки культурний, але й суто функціональний зміст, цей принцип може вступати в колізію з принципами солідарності, захисту й поліпшення добробуту, а також розвитку внутрішнього ринку (прикладом чого, власне, слугує й приватне право).

Врахування зазначених колізій зумовило компромісне вирішення цієї проблеми, яке виражається в тому, що поряд із включенням у норми деяких проявів принципу збереження культурної та мовної різноманітності в ньому відчувається й певне занепокоєння існуванням можливості шкідливого впливу на внутрішній ринок і, як наслідок, на добробут європейський громадян та підприємців надмірної різноманітності систем договірних права. У цьому сенсі мету DCFR його автори вбачають у керівництві для законодавця, завдяки якому сенс європейського законодавства можна зробити зрозумілим для людей, які отримали юридичну освіту в умовах різних правопорядків [7, с. 25].

Значення згаданого занепокоєння стає більш зрозумілим, коли врахувати, що принцип захисту та поліпшення добробуту громадян і підприємців і доповнюючий його принцип поступового розвитку внутрішнього ринку розглядаються як такі, що охоплюють усі або майже всі інші принципи, оскільки, як підкреслюють автори, з нього випливає кінцева мета та сенс існування DCFR. Якщо DCFR не допоможе поліпшити добробут громадян і підприємців у Європі, хоча б опосередковано й потрохи, проект зазнає невдачі.

Оцінюючи в цілому спрямованість і зміст Draft Common Frame of Reference (DCFR) – Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, особливо принципи, можна зробити висновок, що криза сучасного концепту приватного права, на яку сподіваються недоброзичливці, існує лише в їхній уяві, а сам згаданий концепт, ґрунтуючись на базових цінностях європейської цивілізації, у XXI ст. продовжує оновлюватися та розвиватися відповідно до викликів часу.

Крім того, є підстави для іншого, практично важливого висновку, що в контексті прагнення України інтегруватися до Євросоюзу та необхідності відповідної адаптації українського законодавства DCFR мають враховуватися під час доопрацювання концепту цивільного права, зокрема під час вдосконалення вітчизняної концепції принципів цивільного права та цивільного законодавства.

Література

1. Басай О.В. Принципи цивільного права України: теорія і практика : [монографія] / О.В. Басай. – Івано-Франківськ : Сімик, 2013. – 428 с.
2. Басай О.В. Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне право» / О.В. Басай ; Національний університет «Одеська юридична академія». – О., 2014. – 440 с.
3. Колодій А.М. Принципи права України : [монографія] / А.М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Українська енциклопедія. – 2003–. – Т. 5 : П–С. – 736 с.
5. Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А.С. Довгерта. – К. : Український центр правничих студій, 2000. – 336 с.; Сивий Р.Б. Приватне (цивільне) право в системі права України : [монографія] / Р.Б. Сивий. – К. : КВІЦ, 2006. – 214 с.
6. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition, prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / ed. by Christian von Bar and Eric Clive. – Vol. I–VI. – Munich, 2009. – 571 p.
7. Бар фон К. Предисловие к российскому изданию / К. фон Бар, Э. Клив, П. Варул // Модельные правила европейского частного права / науч. ред. Н.Ю. Рассказова. – пер. с англ. – М. : Статут, 2013. – 989 с.
8. Новицкий И.Б. Солидарность интересов в советском гражданском праве / И.Б. Новицкий. – М. : Госюриздат, 1951. – 78 с.
9. Братимов О.В. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / О.В. Братимов, Ю.М. Горский, М.Г. Делягин, А.А. Коваленко. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 344 с.

Анотація

Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Принципи цивільного права України в контексті їхнього співвідношення з DCFR. – Стаття.

У статті розглядаються питання визначення та характеристики принципів цивільного права України та співвідношення цього поняття з поняттям «засади цивільного законодавства України». На підґрунті отриманого результату досліджується сутність категорії «принципи цивільного права України» та встановлюється співвідносіть останніх зі створеним європейськими правознавцями проектом «Принципів, Дефініцій і Модельних Правил Європейського приватного права». Результатами дослідження є висновок про необхідність адаптації цивілістичної концепції, принципів цивільного права та засад цивільного законодавства України до Європейського приватного права на основі DCFR.

Ключові слова: принципи права, цивільне законодавство, фундаментальні ідеї, цивілістика.

Аннотация

Харитонов Е. О., Харитонова Е. И. Принципы гражданского права Украины в контексте их соотношения с DCFR. – Статья.

В статье рассматриваются вопросы определения и характеристики принципов гражданского права Украины и соотношение этого понятия с понятием «основы гражданского законодательства Украины». На основе полученного результата исследуется сущность категории «принципы гражданского права Украины» и устанавливается соотношение последних из созданным европейскими правоведами проектом «Принципов, Дефиниций и Модельных Правил Европейского частного права». Результатами исследования является вывод о необходимости адаптации цивилистической концепции, принципов гражданского права и основ гражданского законодательства Украины к Европейскому частному праву на основе DCFR.

Ключевые слова: принципы права, гражданское законодательство, фундаментальные идеи, цивилистика.

Summary

Kharitonov E. O., Kharitonova E. I. The principles of civil law of Ukraine in a context of their ratio with DCFR. – Article.

In article are considered questions of definition and the characteristics of the principles of civil law of Ukraine and a ratio of this concept with concept of «a basis of the civil legislation of Ukraine». On the basis of the received result the essence of the category «principles of civil law of Ukraine» is investigated and the relation to each other of the last of the project created by the European lawyers «The principles, Definitions and Model Rules of the European private law» is established. Results of research consist in adaptation of the civil concept, the principles of civil law and bases of the civil legislation of Ukraine in European private law on the basis of DCFR.

Key words: principles of the right, civil legislation, fundamental ideas, civil law.

УДК 349.2

М. І. Іншин

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЧАСУ ВІДПОЧИНКУ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування соціально-трудових відносин великого значення набуває питання часу відпочинку працівників. Це пояснюється тим, що регламентація робочого часу в чинному законодавстві виступає однією з гарантій забезпечення права на відпочинок. Важливого значення в цьому аспекті набуває питання вдосконалення правових норм національного законодавства, які забезпечують реалізацію громадянами свого трудового права, а саме права на відпочинок.